

Јеврејске књиге штампане у Београду.

Прилози за културни живот београдских Јевреја у прошлом веку.

Написано врховни рабин Др. И. АЛКАЛАЈ, Београд

И по своме географском положају и дуб кој историјској прошлости Београд је био и остаје важан политички, војнички и културни центар на целом Балкану. Ова варош вечних ратова, капија Истока и раскрсница путева, играо је видну улогу и пре стварања српске државе. Али, исто тако, Београд је био и један важан фактор у изгнаничкој историји Јевреја, јер је био, одвајкада, један од јеврејских центара о коме се мора водити рачуна кад је реч о општој историји Јевреја растурених по целој свету.

Јевреји су живели у Београду још много раније но што су у њега дошли прогнаници из Шпаније, и одмах су имали своју општину. Они су преживљавали бурну историју свога родног града, делећи зло и добро са староседеоцима и не остављајући свој град у свима кризама и недаћама. Тако у најстаријим јеврејским списима који говоре о Београду забележени су чести пожари који су уништавали читаве делове вароши у којима беху јеврејски домови и имања, плодови дугогодишњег рада и напора.¹⁾

У таквим списима читају се и подаци о разним бомбардовањима вароши, када је и јеврејски свет морао нануштати своја огњишта и избећи у оближња склопитија места. У таквим приликама избегли свет се опет враћао у своју омиљену варош где је налазио само згаришта и рушевине.²⁾

Историја београдских Јевреја везана је са историјом Београда, али нама, овога пута, није смер да о томе говоримо и ако би та историја била корисна и занимљива. Надамо се да ће се ускоро почети са прикупљањем свих података за систематску историју Јевреја у Београду. У овом чланку задржаћемо се само на једном делу те историје, на културним тежњама и раду београдских Јевреја у прошлом столећу.

У данима првога стварања српске државе, Јевреји су, поред Турака, са Грцима, Јерменима и Цинцарима скоро једино варошко становништво и бавили су се искључиво трговином.³⁾ Још тада беху они вредни и уменши увозници који су довлачили галијама

¹⁾ Rašdan H. M. 227; S. Rosanes, Историја Јевреја у Турској II стр. 109.

²⁾ Al'monino. Edut Biosef, II. део, Цариград 1733, увод; Avodat Ašana 1867, предговор

³⁾ Тих. Р. Ђорђевић, Из Србије Кнеза Милоша, 2. књига.

памучне прерађевине из Средње Европе, преко Дунава.¹⁾ Али вредни и предузимљиви као трговци, они никада нису сматрали трговину за крајњи циљ и смисао живота. Они су, груписани у својој општини, чували веру отаца, жудили за сваким напретком и радили на културном и духовном ојачању као најмоћнијим средствима да се одрже као заједница.

Поред организованог култа у Синагогама и поред основних школа у којима се предавала Библија, Талмуд, јеврејски језик и други предмети верско-моралнога карактера, београдски Јевреји имали су, још у то време, разних удружења у којима су се они скупљали зором или по поноћи, суботом или у другим слободним часовима. На овим скуповима певали су своје традиције и читали свете списе са поучним „наравоученијама“. Таквих је удружења (мидраша) било више и од њих помињемо као најзначајнија: „Вајоел Моше“²⁾, „Тикун Хацот“³⁾, „Кунат Шалом“⁴⁾, „Ец Хајим“⁵⁾ и др.

У духовном и верском погледу београдски Јевреји зависили су од Солуна, и ако је, у неколико махова, Београд, по својим верским представницима, био на завидној висини. Заслужни рабини и научници радили су у заједници београдски Јевреја, писали књиге и најблагодотворније утицали не само на београдске већ и на остале балканске Јевреје. То су били пионири науке и религије и они су, школовани на страни, схватили мисионарски своју улогу и свој задатак. Без тих првих духовних вођа залуду би се београдски Јевреји, и ако у економском прогресу, могли културно развити. На овом месту поменућемо неколика имена најзаслужнијих и најугледнијих рабина. То су *Јуда Лерма* (писац књиге *Пелешат Бет Јеуда*), живео око 1600. год., *Јосеф Алмузниц* (писао *Воуи Биосеф*), око 1680., *Соломон Шалем* (*Дивре Шоломо*), *Јосеф Финци* (*Вајлакеа Јосеф*), почетком 19. века. Сви су они, као београдски рабини, писали верске књиге у Београду и били књижевници, научници и просветитељи, скромнијих размера али заслужни и спремни за доба у коме су живели иделали. И у колико је, временом, опадала њихова снага стварања и рада, у толико су они више као чувари вере и традиција тежили да сачувају оно што су наследили од предака и да га предаду, верно, потомству у аманет. Тако су београдски Јевреји дошли на лепу и срећну мисао да штампају јеврејске књиге, најпотребније, и да сами себи обезбеде оно што им је за култ најречче.

Како је Београд, почетком 19. столећа, био без јеврејске штампарнице београдски Јевреји одлазе у Беч да штампају потребне

¹⁾ Занимљив је доказ тога појана, да су чак ђаци основних школа, у својим задацима, цитирали ову појану као најобичнији пример за једну реченицу у вежбању. Тако и пр у једном рукопису из 1817. год. гласило се овакво реченица: Данас је стигла једна галија (Nave), пуна ткавина (tela) за Господина Соломона Де Мајо.

²⁾ Види предговор у молитвенику Аводат Ашана од 1856.

³⁾ Постоји још и данас.

⁴⁾ Претеча данашњег Онег Шабата.

⁵⁾ Види предговор у молитвенику Аводат Ашана од 1867. год.

црквене и религиозне књиге. Тако је београђанин Јисраел В. Хајим издао са неким Полаком целокупну Библију са шпанским преводом а јеврејским писменима као и са потребним коментаријима текста (Раши, Минхат Шај). Важно је напоменути да је ово, тако старо издање (Беч, Холцингер, 1813.—1816.) остало до данас као званично издање Библије за све на Оријенту који говоре шпански; а сам тај шпански превод, који одговара традицији важи и данас као солидан и тачан који задовољава и пије било потребе да се замењује новим. Вредни Јисраел В. Хајим издао је, у Бечу, сем Библије и низ других корисних књига за Јевреје на Оријенту, као: *Хок Лејисраел*, *Мишнајот*, *Оцар А. Хајим* и др. те је, почетком прошлога века, Београд био читав научно-књижевни центар за овакве практичне књиге за све балканске Јевреје.

Са културним напретком младе кнежевине Србије, за владавине кнеза Милоша, напредовали су, упоредо и београдски Јевреји тада све боље организовани у својој заједници, са културним рабинима и сталном тежњом да очувају своје обичаје, да стичу и прибаве сва она знања која су потребна побожним и свесним Јеврејима.

Година 1837. значи један датум у историји београдских Јевреја, јер те године Београд доби своју јеврејску штампарију и од тада не престаје штампати и издавати јеврејске књиге. Јеврејска штампарија у Београду постала је убрзо на гласу, и ми видимо да писци из Босне, Бугарске и Турске долазе у Београд да штампају своја дела. Тако Београд постаје, од једанпут, прави просветни центар не само за Јевреје у кнежевини већ и за Јевреје свих околних области.

Број књига, штампаних у Београду, био је овај:

1837. תיקון הצות	ТИКУН ХАЦОТ, ритуал за после ноћи, издао Хајим В. Давид Хајим (Давичо) (види Голубица 2. св. 1841.)
1837. אמרי בינה	ИМРЕ ВИНА, морална поука на шпанском (јевр. писменима), (Голубица ib.)
1837. שבט מישור	ШЕВЕТ МИШОР, разне законске одредбе (Голубица ib.)
1837. זמירות ישראל: עולת תמיד	ЗЕМИРОТ ЈИСРАЕЛ, I. ОЛАТ ТАМИД, садржи химне и верске песме од Израила Нађаре, које се, обично, певају пре јутарњег богослужења а и у другим пригодама у храму или у кући; први пут штампан у Млецима 1600. год.; издао Хајим В. Давид Хајим (Давичо). Штампарија Књажевства Србије.
1839. עילת שבת, עולת חרש	II. ОЛАТ ШАБАТ, ОЛАТ ХОДЕШ, исти ритуал за суботе и празнике.
1839. דרכי נועם	ДАРХЕ НОАМ. Граматика јеврејског језика састављена на шпанском (јевреј-

1841. **המדר אלהים** ХАМАД ЕЛОИМ, ритуал и разне молитве за празник Сукота, као и приликом боравка у празничној колиби. Уредио Хајим Б. Давид Хајим (Давичо), шпанске делове превео Рубен Моша Фархи. Сложио за штампање Јаков Ш. Калдерон. Штамп. Књажевства Србије.
1842. **שומרים לבקר** ШОМЕРИМ ЛАБОКЕР, молитвеник за јутарњу службу (Голубица 3. св. 1842.) ВАЈЛАКЕТ ЈОСЕФ, садржи селекције разних тумачења Св. Писма и изрека мудраца, вађених из других рабинских, поглавито кабалистичких књига, средно »за младе Јуде, да се уче вери« Јосеф Финци, београдски рабин, издао Х. Б. Давид Хајим (Давичо), сложио Јаков Ш. Калдерон. Штамп. Књажевства Србије.
1843. **סדר תפלה מכל השנה** СЕДЕР ТЕФИЛА МИКОЛ АШАНА, јеврејски молитвеник за целу годину (за обичне дане, суботе и празнике), уредио и издао, по упуштвима рабина Михаела Финциа, Х. Б. Давид Хајим Давичо, сложио Јаков Ш. Калдерон. Штамп. Књажевства Србије.
1844. **שביות החמדה** СЕХИЈОТ АХЕМДА, ритуал за 7. Адар и првих 13 дана месеца Нисана (о подизању св. шатора), саставио Давид Пардо, сарајевски рабин, први пут штампан 1756. год. у Солуну, издао Х. Б. Д. Х. Давичо. Штамп. Књажевства Србије.
1844. **ספר מנחת ערב** СЕФЕР МИНХАТ ЕРЕВ, молитвеник за поподневну и вечерњу службу; издао га, о трошку друштва »Шомерим Лабокер« из Сарајева (чији је председник био Самуел Исаак Б. Моше Алтарац). Х. Б. Д. Х. Давичо, сложио Јаков Ш. Калдерон.
1845. **תיקון שובבים** ТИКУН ШОВАВИМ, ритуал за шест зимских недеља, издало друштво Рехице у Београду, уредио Јаков, син Давида Пардо, први пут штампан у Мледима, сложио Ј. Ш. Калдерон.
1846. **ספר תהלים** СЕФЕР ТЕИЛИМ, Псалми Давидови за

- свакедневно читање, издао их, у име друштва Шомерим Лабокер из Сарајева, председник друштва Самуел Исак Б. Моше Алтарац, сложио Ј. Ш. Калдерон.
1851. תיקון הצות **ТИКУН ХАЦОТ**, ритуал за после поноћи, Ц, беогр. издање, издало га друштво истог имена, у Београду, саставио и уредио Јуда Јосиф Финци (син београдског рабина), сложио Ј. Ш. Калдерон.
1851. ספר התיקונים **СЕФЕР АТИКУНИМ**, садржи кабалистичке формуле вађене из Зоара, састављене за свакодневно читање и практичну употребу, издао Исак Фархи из Јерусалима.
1853. קרית חנה **КИРЈАТ ХАНА**, шпански коментар књиге о Проповеднику, написао Моша Исак Алмули из Букурешта, издао га Х. Б. Д. Х. Давичо, сложио Соломон Шимшон Хавиљо.
1856. עבודת השנה **АВОДАТ АШАНА**, молитвеник за целу годину (осим празника), уредио о и издао Давид М. Алкалај.
1857. סדר לשלש רגלים **СЕДЕР ЛЕШАЛОШ РЕГАЛИМ**, молитвеник за три велика празника (Песах, Шавуот, Сувот), уредио и издао Давид М. Алкалај.
1858. שכנות החמדה **СЕХИЈОТ АХЕМДА**, II београдско издање (само за првих 13 дана Нисана) издао Давид М. Алкалај.
1859. יקרא דשכבי **ЈЕКАРА ДЕШИХВЕ**, кабалистички спис Идара Зута и разне молитве приликом помена умрлима, као и ритуал за освежење дома, уредио, издао и сложио за штампање Јаков Ш. Калдерон.
1859. ספר לקט הזוהר **СЕФЕР ЛЕКЕТ АЗОАР**, шпански превод појединих места кабалистичке књиге Зоара (јеврејским писменима) превео и издао Аврам Моша Финци.
1859. שבט יהודה **ШЕВЕТ ЈЕУДА**, шпански превод моралистичког и историског списка, о протеривању Јевреја из Шпаније од браће Јуде, Соломона и Јосифа ибн Верга из 16. столећа, превео и издао Моша Д. Алкалај.
1859. זה השלחן **ЗЕ АШУЛХАН**, разне одредбе и закони који се односе на обед, као и бла-

1860. בית תפלה. ГОСЛОВИ КОЈИ СЕ ТОМ ПРИЛИКОМ ИЗГОВАРАЈУ. Саставио Моша Д. Алкалај.
1860. זוכה תורה. БЕТ ТЕФИЛА, поуке и значај моли-тава, написао (шпански јеврејским писменима) Елiezер Папо, издали Д. М. Алкалај и син му Моша, сложио за штампање Исак Пивто.
1860. שבילי עולם. ЗОВЕАХ ТОДА, шпански превод књиге за учење ритуалног клања од Јосифа Молхо, превео беогр. рабин. Рафаел Јосиф Сасон, сложио Михаел Папо.
1860. סדר הגדה. ШЕВИЛЕ ОЛАМ, путопис по Азији и крајњем Истоку, написао Шимшон Блох Леви, превео на шпански и издао Јаков Ш. Калдерон.
1860. חנוך נערים. СЕДЕР АГАДА, ритуал за пасхално вече у кући, издао Д. М. Алкалај.
1861. דמשק אליעזר. ХИНУХ НЕАРИМ, јеврејска граматика и читанка за ученике, написао и издао Д. М. Алкалај
1861. הק לישראל. ДАМЕСЕК ЕЛИЕЗЕР, садржи азбучним редом законе и одредбе, извађене из канона Шулхан Аруха и других познијих књига, написао на шпанском (јевр. писменима) Елиезер Папо из Сарајева, сложио Михаел Папо.
1867. עבודת השנה. ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, ритуал, одломци из Торе, св. Писма, Мишне, Талмуда и других верско моралних списа за целу годину. I. део, 1. Књ. Мојсијева, издао Д. М. Алкалај, сложили Ј. Ш. Калдерон и Михаел Менахем Папо.
1867. פרקי אבות. АВОДАТ АШАНА, молитвеник за целу годину (обичне дане, суботе и празнике), II издање, издао Моша Д. Алкалај.
1867. הק לישראל. ПИРКЕ АВОТ, мудре изреке отаца, рабина из Мишне са шпанским преводом, издао Давид М. Алкалај (повезано заједно са горњим молитвеником).
1867. בואו חשבון. ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, ритуал за лектиру и верске студије садржи одломке из Торе, Св. Писма, Мишне, Талмуда и других верско-моралних списа, IV. део (4. Књ. Мој.), издали Д. М. Алкалај и син Моша, штампан у Државној Штампарији.
1867. בואו חשבון. БОУ ХЕШБОН, упуства за учење ра-

- чуна, саставио за ученике основних школа Д. М. Алкалај.
1868. חק לישראל ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, III. део (за 3. Књ. Мој.) издали Д. М. Алкалај и син М. Д. Алкалај, штампан у Државној Штампарији.
1869. חק לישראל ХОК ЛЕЈИСРАЕЛ, II. део (за 2. Књ. Мој.) као горе.
1871. לא פונטה דילה טימפיסטא ЛА ПУНТА ДЕ ЛА ТЕМПЕСТА, прича о разорењу јерусалимског храма и пропасти јеврејске државе, протканаразним легендама; узета из књиге MEAM LOEZ на шпанском (јеврејским писменима), издао М. Д. Алкалај.
1871. חנוך לשון עברי ХИНУХ ЛАШОН ИВРИ, уџбеник и читанка јевр. језика, написао и издао М. Д. Алкалај, штамп. у Државној Штампарији.
1871. ЧИТАНКА за други разред, написао и издао М. Д. Алкалај, штамп. у Државној Штампарији, сложио Исак Пинто.
1872. האדרא רבא קדישה АИДАРА РАБА КАДИША, кабалистички спис, издао Моша Д. Алкалај, сложио Исак Пинто, штамп. у Државној Штампарији.
1874. מעשה משה МААСЕ МОШЕ, садржи изреке из Талмуда, сложене азбучним редом, средио Моша Леви, рабин у Басторји, Пироту, Шловдиву и Сефији, из рукописа штампан после његове смрти, по жељи његове ћери, издао Моша Д. Алкалај.
1874. חנוך לשון עברי ХИНУХ ЛАШОН ИВРИ, уџбеник и читанка јеврејског језика за други и трећи разред, саставио и издао Моша Д. Алкалај, Штампарија Н. Стефановића и Дружине (!)
1875. לה איסוריא די קולומבוס КОЛУМБОВА ИСТОРИЈА и откриће Америке, издао Моша Д. Алкалај, Штампарија Н. Стефановића и Друга (!)
1886. מלמד להועיל ЈЕВРЕЈСКИ БУКВАР, саставио Др. С. Бернфелд, рабин београдски, Трговачка Штампарија, Београд.
1886. יסודי התורה НАЧЕЛА ЈЕВРЕЈСКЕ РЕЛИГИЈЕ, катехизам за ученике основних школа, написао Др. С. Бернфелд, Трговачка Штампарија Ђ. Кјампановића, Београд.
1887. זכרון ירושלים זИХРОН ЈЕРУШАЛАЈИМ, посматрања о повратку у Палестину, са разним

- причама и песмама, написао Јаков Х. Алтарац, Трговачка Штампарија Борђа Кимпановића, Београд.
1887. קרית ספר ЈЕВРЕЈСКИ БУКВАР, саставно Моша Пинто, учитељ. Трговачка Штампарија Лазара Исаковића, Београд.
- 1888 9. } איל אמינו
1889 90. } דיל
1890/1. } פואיב'לו
1891/2. }
1892/3. }
- НАРОДНИ ПРИЈАТЕЉ, месечни часопис на шпанском (јеврејским писменима), издала Јеврејска Општина у Београду. Уредник Јаков М. Алкалај, председник општине. 1888'9.: Штампарија Нар. Рад. Странке, Обилићев Венац бр. 4, Штамп. Косте Таушановића, Стара Телеграфска бр. 4; 1889—1893.: Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.
1890. איסטוריא דיל פואיב'לו גדיא ИСТОРИЈА ЈЕВРЕЈСКОГ НАРОДА, од почетка до разорења другог Храма, написао Др. С. Бернфелд. Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.
1890. מריזורו די ישראל בלאго ИЗРАИЉЕВО, јеврејска историја, од Јакова Х. Алтараца, I и II део, Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.
1894. מריזורו די ישראל בלאго ИЗРАИЉЕВО, јеврејска историја, од Јакова Х. Алтараца, III део, Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.
1896. ישמח ישראל ייסמאх ЈИСРАЕЛ, молитвеник са опширним тумачењима молитва на шпанском (јевреј. писменима), написао Јосиф Јаков Израел, Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.
1900. ספר המתחיל ЈЕВРЕЈСКИ БУКВАР, саставио Шалом А. Русо, учитељ, Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.
1904. קהלת יעקב קеилат ЈАКОВ, молитвеник за целу годину са тумачењима и разним верским одредбама, саставно и средио Јаков Х. Алтарац, Штампарија код >Просвете< С. Хоровица.

Један летимичан преглед ових књига као и број и величина њихова показује да је духовни рад наших очева и дедова био, током прошлога века, доста обиман, у толико већи што је средина била примитивна а број школаваних врло мали. Избор књига показује које су књиге и кога правца биле погодне духу тога времена и какво је било верско и културно васпитање у почетку. И несумњиво се пошло добрим путем и са здравим схватањем

потреба. Јер пада у очи да се пошло од најпречега, када се прва брига посветила томе да сваки Јеврејин има, пре свега, свој добро уређени *Молишвеник*. За време од пола столећа молишвеник је доживео пет издања, свако за свакодневну службу и за празнике. Свако је издање врло брижљиво уређено, пуно разних упуштава и наређења, а многе су молитве и на штапски преведене, те се ови практични молишвеници и данас траже и врло радо читају. Сем тога штампана је лепа и јасна, а штампарских погрешака нема, те су београдска издања много боља од бечких која су пуна грешака и непотпуности.

Из прегледа се, даље, види да је штампан сразмерно велики број ритуала, а то су, као што је познато, литургијски обреди састављени од песама, одломака из Светога Писма и доднице јеврејске књижевности. Ове су ствари побожни Јевреји читали и певали ван обичних богослужења, на састанцима, који су били нека врста службе божје. Из тога се јасно види како је код свих београдских Јевреја била дубоко урезана вера и како је одушевљење за веру било јако и стално. Побожни свет није се задовољавао само свакодневним службама у храмовима, већ је, и ван службе у храму, славно Вога песмом и читањем молитава и сви живели у вери и љубави. Истом циљу, уздицању вере и побожности, служило је и издање *Псалми*, са потребним уводним и завршним молитавама, које је издање омогућено заузимањем једну нарочите установе у Сарајеву. Иначе Свето Писмо и Талмуд нису скоро никако издавани ни у ком облику. Врло је вероватно да се овако велика дела нису могла ни издавати у једној малој средини, пошто за таква издања треба више и труда, и материјалних средстава, и претплатника. Сем тога и Свето Писмо и Талмуд издавани су већ у већим центрима, те није ни било потребе за посебним издањима. Али је можда највећи разлог тај, што је академско учење Св. Писма и Талмуда почело онадашњим свуда у народу и тај рад узеле су на себе школе и стручни људи. Обичан свет, запослен и примитиван, тражио је књиге из којих ће се научити практичним вршењу верских радњи. Нарочитих културних друштава са задатком изучавања и студирања Талмуда није ни могло бити тада, и Талмуд се, у ширим слојевима, у толико неговао у колико је то било предвиђено ритуалом „Хок Хејсраел“ чије је београдско издање једно од најлепших те врсте. Разуме се да су се рабини и верски представници морали стално и интензивно бавити Талмудом и цео свој живот испуњавати тим студијама.

Још је једна врста верске књижевности била нарочито омиљена нашим дедовима. То је јеврејска мистика или кабала. А то је врло разумљиво и оправдано за ондашњи свет, патријархалан и душеван, за који се радије ленило оно што личи на легенду и бајку но оно што захтева дубоку студију и школску спрему. Одвајкада је међу оријенталским Јеврејима кабала ушла у састав вере, што се види и из једног дела наших молитава прожетих

кабалистичким духом. Међу београдским издањима налазе се четири књиге са кабалистичком садржином. Ревност за читањем и неговањем те науке ишла је тако далеко да су се приређивачи издања трудили да је и шире масе разумеју, па су сем оригинала штампали и превод на штапски, пошто је наш свет говорио овим језиком.

Неколико књига из белетристике или малих упуштава како да се влада добар и побожан Јерејин у кући и у храму, биле би завршетак плодног и симпатичног првог периода јеврејских издања који, отприлике, обухвата време од 30 година.

Већ други период од 1867 - 1896, сразмерно је слабији у погледу штампања јеврејских књига. Сем једног молитвеника и једног ритуала (Хок Лејвараел) других дела верске садржине нема. Издају се, уместо тих књига, према потреби времена, јеврејски буквар, граматика и школски уџбеници. Издавање књига увек показује духовно стање извесне епохе и ова од 1867. године карактеристична је што су школска питања била на дневном реду. После прекида од неколико година испуњеног ратовима у којима и београдски Јевреји узимају активног учешћа, настаје последња деценија штампања јеврејских књига. Из тога времена штампање књиге доказују да су научна истраживања западних Јевреја и рад на историји Јеврејства имали утицаја и на наше крајеве. Београдско Јеврејство почиње се живо интересовати за судбину свога народа, за стање своје браће у свету и уопште за прошлост, садашњицу и будућност Јеврејства. Тиме се објашњава прегалаштво и истрајност напредних људи да се издржи у издавању месечног часописа *Народног Пријатеља* који је излазило пуних пет година у Београду. Овај користан лист доносио је, поред занимљивих и информативних чланака из јеврејске историје, белетристичке прилоге и обиље занимљивих новости из целог света. Власник је листа била сама Јеврејска Општина, а уредник му је био њен заслужни и интелигентни председник Јаков М. Алкалај.

Сем овога часописа потребно је забележити два дела *Јеврејске Историје*, првог издања једне систематски израђене целокупне историје јеврејског народа. Ове књиге речито говоре о духовном преокрету београдских Јевреја који се почињу интересовати својим народом. Та су два дела *Историја Јеврејског Народа* од Др. С. Бернфелда, рабина београдског и *Благо Израилско* од Јакова Алтарапа, свештеника и вероучитеља београдског. Нарочито је вредно похвалити да су оба дела оригинална и да су оба писца београдски Јевреји.

У вези са штампањем и издавањем јеврејских књига у Београду, занимљиво је указати и на техничке послове који условљавају штампање, на тадашње штампарије и слагаче. За постојање једне јеврејске штампарије није још било услова међу којима би био први да има слагача. Типографски занат је био тек у зачетку а штампарски послови још неразвијени, да би омогућили

егзистенцију већем броју штампарских радника. Зато су прве књиге слагали за штампу издавачи и свештеници, они којима је највише било стало до тога да се књига пружи публици. Тако су писци били и издавачи и слагачи а на првом месту верски представници који су, као прави мисионари, вршили своју улогу. И ако немамо тачних података да ли су највреднији и најчувенији издавачи Јасраел Б. Хајим и Хајим Б. Давид Хајим Давичо сами слагали своје књиге за штампу, поуздано смо обавештени за једног свештеника који, поред своје ревностне службе у храму и у општини, посвећује све своје слободно време типографском занату и слаже слова за јеврејске књиге. То је вредни и неуморни Јаков Ш. Калдерон, свештеник и заступник рабина, који је скоро све књиге из прве периоде (1837—1861.) сам сложио за штампу, вршећи овај »свети рад«, како се звао рад око слагања и штампања јеврејских књига, из чисте љубави и побожности.

Тек доцније оваком аматерском и добротворном типографском послу одају се и други. Бомбардовање Београда, избеглички живот и друге недаће прекидају за извесно време, овај »свети рад« и око 1867. год. није се могао наћи слагач за јеврејска слова, те је Елиезер Папо, долазећи из Сарајева у Београд, ради штампања своје књиге, морао повести собом и слагача који је примио два ученика из Београда да их спреми у типографском занату.¹⁾ Тако видимо да су књиге штампане шездесетих година слагали типографски радници Исак Пинто, Михаел Папо и Менахем Папо. У доцнијим издањима, од 1874. године не помињу се више имена слагача, јер изгледа, да они нису више били ретки и да се типографски занат знатно развио.

Вредно је још побројати и саме штампарије, у Београду, у којима су штампане јеврејске књиге. На првим књигама стоји да су штампана у штампарији »дел принципе де ла Србија« (јеврејском словима), док на једној другој књизи, издатој 1842. год. стоји кирилицом: У *Београду* печатано у Типографији Књажевства Србије. У многим књигама, штампаним од 1844—1867. пије забележено име штампарије у којој су штампане из чега се мора закључити, да су поједини писци и издавачи имали своју приватну штампарију или су однекле набављали слова на послугу и сами слагали за штампу. Од 1867. године, поред државне, осниване су већ и друге веће штампарије, што се види из јеврејских књига штампаних у њима.

Јеврејске књиге у Београду штампале су се обично у 1000—1500 примерака, понеке и мање, у 500.²⁾ Како су трошкови за штампање били сразмерно већи, а издавачи нису имали довољно средстава за издавање, то су се скупљали претплатници и тражило од побожних и имућних људи да извесним сумама помогну или плате издање. Ових добротвора (»мецена«) било је

¹⁾ Аводат Ашана 1867. предговор

²⁾ *ib.*; издавач се жали што се за Хок Лејисраел није претплатило више од 131 претп.

увек, њих би ангажовали сами издавачи по свима местима на Балкану. Имена тих добротвера као и претплатника обично су била штампана и пропраћена, од стране издавача, врло похвалним речима, благодарношћу и благословима за њих и њихове породице.

Тако су нам сачувана од заборавља имена многих старих угледних јеврејских породица по Босни, Бугарској и Румунији, а на првом месту из Београда у коме је увек било највише претплатника. Зато ћемо, држећи да то неће бити без интереса, саопштити, па овом месту, неколика имена београдских Јевреја из прошлог столећа. У једној од књига из тога времена (1859 год.) штампана су имена претплатника, београдских Јевреја, која су у овој књизи подељени на:

1. грађане који имају титулу најугледнијих и највиђенијих (Гевир): Аврам Јуда Сузин, Хајим Б. Давид Хајим (Давичо), Моша Аврам Русо, старац Самуило Соломон Коен, Хајим Аврам Пардо, Нисим Јошуа Коен, Давид Б. Хајим, Јосиф Аврам Русо, Аврам Озер Русо;

2. грађане који носе титулу поштоване господе (Анавон умселе): Самуило Халфон, Моша Б. Елијас, Моша Аврам Озер, Моша Калдерон, Јаков Мајир Коен, Озер Б. Пахман, старац Аврам Б. Азриел, Давид Мордехај Халфон, Јосиф Јисахар Лиђи, Шемаја Бенвенисти, Јаков Менахем Хазан, Аврам Јаков Ешкенизи, Пахман Аврам Коен, Исак Јаков Елијау, Исак Хајим Коен, Самуел Аврам Сузин, Азриел Б. Хајим, Давид Менахем Амар, Нисим Б. Давид, Хајим Аврам Коен, Исак Б. Аврам, Исак Мацлиах и његов зет Јоханан Б. Хајим, Исак Даниел Албахари, Јуда Аруети, Јосиф Алађем, Јосиф Алмозино, Јосиф Амодај, Давид Аврам Медина, Хананел Варух, Моша Дан Албахари, Моша Мацлиах, Хајим Герон, Хајим Конфино, Моша Арон Алкалај, Бењамин Хајим Пинто, Арон Јуда Коен; и

3. грађане младе људе, са титулом Абахур: Моша Рубен Фарх, Самуел Хајим Аљу, Бењамин Моша Амар, Аврам Соломон Де Мајо и Јосиф Вељамин Пинто.

На другом месту помињу се још ови грађани који такође носе титулу поштоване господе: Исак Алмули и његов син Калми и синовац његов ортак Јосиф Алмули, Видал Јосиф Габај, звани Морепо, Јаков Б. Елиша, звани Меркадо, Аврим Б. Цадик Леви из Сарајева, Јаков Ш. Калдерон, свештеник, Соломон Хај Б. Јосиф Алкалај и његов син Јосиф и његов брат Јуда Б. Јосиф Алкалај, браћа Моша и Бењамин Јосиф Финци, Самуило Хајим Коен, Моша Аврам Атијас, Хезкија Пијадс, Самуило Алав, Елијау Моше Варон Нишлја, Сабетај Давид Мандил Нишлја, Даниел Пинто.

Овај релативно леп број љубитеља књиге и културе показује како су биле племените и похвалне тежње старијих генерација које су, жељне науке и знања, помагале све просветне и верске раднике. Те старе јеврејске породице сачувале су београдском Јеврејству народне традиције и биле, у оно доба, врло на-

предних схватања. Данашњи нараштаји не треба да забораве та имена, заслужна да се помену за пример и углед.

Ово издавање јеврејских и јеврејско-шпанских књига трајало је све до првих година овога века, када се већ видно осећао утицај нове културе и нових идеја. Млада држава Српска напредовала је журећи да постигне у чему је заостала, и тај се утицај ширио у свима крајевима. Природно је што се патријархални живот почео губити и Јевреји су, излазећи из свога Гета и до тада одвојено васпитавани, ушли у српско друштво. Са школовањем све већег броја јеврејске деце у српским школама ширио се и српски језик који је већ улазио у јеврејски дом. Српским језиком ускоро се почело говорити и писати и од тада немамо више штампаних јеврејских књига.

